

Kristus-relikvier i norske middelalderkirker

Reidar Astås
2011

Ingress

Nedenfor settes søkelys på de Kristus-relikvier en kjenner til har vært deponert i norske middelalderkirker. Først blir det gitt en orientering om relikvievesenets opphav og dens plass innenfor folkefromheten, samt om kirkens holdning til og anvendelse av relikvier. Deretter blir hvert enkelt av de åtte relikvieobjektene omtalt på bakgrunn av vitnesbyrd i kildedokumenter. Relikviene konkretiserte og styrket sentrale trekk i kirkens trosgrunnlag hos folk, slik virket de samlende. De var nok maktmidler for kirken, men ble også benyttet av til å sikre kongsmakt og herskertradisjon. Kristus-relikviene gav viktige insitament til fred og gjensidighet mellom kirke og konge.

Innledning

Norsk historie ser ut til å være det første historieverket der relikvievesenet og dets betydning for folkefromheten i Norge blir omtalt som eget tema. Jón Viðar Sigurðsson knytter der relikviedyrkingen til helgenkulten, og poengterer den betydning relikvier spilte for kristendomsoppfatningen i Norge.¹ Heller ikke i framstillinger av norsk kirkehistorie i middelalderen har dette fenomenet fått den oppmerksomhet det har krav på. Det kan derfor være på sin plass å gi et bakgrunnsriss for og en oversikt over de mest betydningsfulle relikvieobjekter som ble deponert i norske kirker i middelalderen.

Relikvier generelt

Begrepet “relikvie” stammer fra latin “reliquia” f., som ble brukt som nevning for noe som var til overs. Flertallsformen ble anvendt om tiloversblevne levninger. Dette kunne være ruiner, matrester, aske, ubrente rester av offerdyr osv. Betegnelsen ble etter hvert tatt i bruk

¹Jón Viðar Sigurðsson, *Norsk historie 800-1300*, bd. 1, Oslo 1999: 190-192.

om gjenstander som hadde vært en del av, hadde tilhørt eller vært i berøring med en avdød person som i levende live hadde vært aktet og hedret. Det å ta vare på relikvier har sin bakgrunn i respekt for aner og deres graver, samt i pietet overfor det disse hadde etterlatt seg.

Det lå nær å forestille seg at relikvier representerte og formidlet noe av den kraft en avdød ble sagt å ha vært i besittelse av. Oppbevaring av relikvier etter avdøde er derfor et meget utbredt fenomen sett under så vel religionshistorisk som religionssosiologisk synsvinkel.

Relikvievesenet er knyttet til troen på en fortsatt eksistens etter jordelivets slutt. Det forutsetter en forestilling om truende, onde makter, og at det er mulig å søke beskyttelse mot disse ved gjenstander knyttet til avdøde seierherrer over nedbrytende krefter. Det var avmakten, angsten og utryggheten overfor disse kreftene man søkte vern mot gjennom kontakt med relikvier.

Relikvier og kristne kirker

Relikvievesenet hadde fra først av ingen plass innenfor kristendommen. Det kom inn i kirkens trospraksis ved den ære de kristne ønsket å vise sine martyrer, og gjennom troen på den kraft de forestilte seg at disse trosvitnene kunne formidle. Relikvier var i denne kontekst først og fremst betegnelse for rester av hellige personers døde kropp, ofte en kroppsdel: et bein eller en beinsplint, tenner, negler, hår- og hudrester, samt blod eller andre kroppsvæsker. Dette var primærrelikvier. Avdødes eiendeler eller gjenstander den avdøde hadde vært i berøring med ble gradert som sekundærrelikvier. Tertiærrelikvier var gjenstander man antok hadde vært i berøring med relikvier av de to første kategorier.

Når relikvieæringen bredte seg innenfor kristne kirker, har dette som viktig forutsetning den oppfatning at de døde var nærværende gjennom relikviene og kunne verne og hjelpe. Forestillingen om en slik virksom kraft var vanligvis knyttet til stofflighet.

Den store respekt man hadde for relikviene, var i utgangspunktet en direkte fortsettelse av dyp ærbødighet for de som ble henrettet på grunnlag av vitnesbyrd om sin kristne tro. Forvisningen om at de var tatt av dage med urette, gjorde at man tilla deres død sonekraft som gjaldt først ofrenes egne, men etter hvert også andres synder. Dette gjorde dem minneverdige og verdifulle for kirken. Den oppfatningen bredte seg at kraften disse personene formidlet, fortsatte å eksistere i kirken når mennesker fikk kontakt med deres relikvier der.

Etter hvert bredte det seg en forestilling om at det i selve relikvieobjektet fantes en helbredende og helliggjørende kraft. Ifølge forestillingen om "corpus totum", det vil si at hver

del av legemet er bærer av kraften fra det hele, var alle reminiscenser bærere av opphavspersonens kraft.

Dette bidrog i høy grad til å øke både mengden av relikvier og mangfoldet i anvendelsen av dem. Relikvievesenet fikk en slik utbredelse gjennom folkefromheten at det ikke ble uvanlig at reflekterte personer stilte seg skeptiske eller endog avvisende til det.¹ Tallet på forfalskede relikvier økte nemlig, og falskneriet kunne gå like til topps i kirken.²

På et forholdsvis tidlig tidspunkt gav kirkefedrene teologiske motiveringer for relikviekultusen. Hieronymus (340-420) kalte den tilbedelse av Gud, Augustinus (354-430) så på relikvier som et virkemiddel for Den hellige Ånd. Det annet Nikea-konsil år 787 foreskrev relikvier som obligatoriske for enhver kirke. Hvert innviet alter skulle ha en liten firkantet fordykning med en helgenrelikvie i, dekket av en plate. Alle kirker måtte fra da av ha minst én helgenrelikvie for å bli vigslet til gudshus. Den hellige kraften måtte være til stede innenfor kirkeveggene. Dermed kunne biskoper anvende trussel om fjerning av relikvier fra kirker som pressmiddel i konfliktspørsmål.³

Det var knyttet prestisje og anseelse til relikviene. De trakk pilegrimer til kirkene, og skaffet avlat til de som tok del i relikviedyrking. Relikvier ble derfor viktige gaveobjekter. De ble æret og det ble valfartet til dem, de gav kirker verdighet, hellighet og ry. Dette medførte at man samlet relikvier i store mengder og bygde egne kapeller for dem.

Kirken kom folket i møte ved å holde egne relikviefester, alltid av høyere festgrad enn de ordinære kirkefestene. Helgenlegender og kirkelige minnefester for helgener kunne etter hvert også tillegges relikviær funksjon. Styrking av individuell syndsbevissthet økte utover mot middelalderen, og dermed etterspørsel etter og anvendelse av helgeners tjenester formidlet ved relikvier.

Relikvier knyttet til Kristus

Jesus ble av kirken ansett for å være Guds Sønn i enestående og metafysisk forstand, og var dessuten betraktet som den fundamentale frelsesbringer. Han overtraff derfor andre som påberopte seg eller ble tillagt guddommelige krefter, egenskaper eller virkninger. Han stod over alle hellige og var samtidig broderlig knyttet til dem.

¹ A. Angenendt, *Heilige und Reliquien*, München 1994: 158 f.

² S. Mørkhagen, *Kristins verden*, Oslo 1995: 235 f.

³ J. Gallén og R. Norberg, Reliker, *KLNM* (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder) XIV: 48 f.

Det var ikke tvil om at Kristus-relikvier hadde førsterang. Til tross for at det opprinnelig må ha eksistert meget få slike, forekom det en mengde av dem i middelalderen.¹ Som eksempler kan nevnes Jesu navlesnor, forhuden fra hans omskjærelse, en melketann, en krybbebit eller et høyrå. Ved disse relikviene ble Jesu menneskelighet framhevet. Men som langt mer betydningsfulle anså man relikvier som ifølge evangeliene og apokryfe skrifter kunne settes i forbindelse med Jesu lidelse og død. Deler av den angivelige bordduken fra hans siste måltid med disiplene hørte med her.

På 300-tallet oppstod en relikviær kultus av de redskaper Jesus ble pint med, og som det ble påstått var igjenfunnet. Pasjonsrelikviene ble betegnet som *arma Christi*, de var Kristi våpen i hans kamp for å vinne frelse for menneskene. Blant dem fantes svøpen han ble pisket med, stokkene han ble slått med og terningene vakttsoldatene benyttet for å slippe å dele kappen han hadde båret, jf. Johannesevangeliet 19². Alle disse stod høyt i kurs.

Først etter at kristendommen på 300-tallet var blitt foretrukket religion, vant korset utbredelse som symbol for Jesu pinefulle død.² Men det var også livets tre, jf. 1 Mosebok 2⁹, treet som gir menneskene liv. Over alle torturredskaper stod derfor det hellige kors. Biter av det ble vurdert som relikvier av høyeste klasse. Det samme gjaldt deler av tornekronen som ifølge evangeliene ble satt på hans hode før korsfestelsen. Dette bidrog sterkt til å styrke pasjonsfromheten i seinmiddelalderen. Betegnende nok ble oppfatningen av tornekronen som seierssymbol på 1200-tallet forskjøvet til å bli sett på som torturinstrument. Det romerske korset med tverrbjelke gjorde dødsdramaet nært og aktuelt for den allmenne kristenhet, særlig da krusifiksframstillinger ble vanlige i kristen billedkunst. Disse ble svaret på et sterkt behov for konkrete, visuelle manifestasjoner av at Guds kraft var nærværende og virksom.

Kristus-relikvier det var naturlig å tolke som uttrykk for kongeherredømme og makt, var meget ettertraktet.¹ Sammen med torturredskapene utgjorde disse en gruppe som var særlig ettertraktet som andaktsklenodier og formidlere av nådekrefter fra Gud. Følgelig ble de meget kostbare i anskaffelse, men de gav ære og ry til den egn der de fantes, og ikke minst til den person som anskaffet dem.

Ubestridt mest dyrverdig var nok en dråpe av Jesu blod. Dette ble særlig høyt vurdert som relikvieobjekt, ettersom det ifølge Det gamle testamente inneholdt selve livskraften, jf. 3. Mosebok 17¹¹: “For en skapnings liv er i blodet”. Mange steder fantes ampuller som skal ha inneholdt blod fra Jesu legeme, bl.a. i Reichenau-klosteret. Dette blodet ble i middelalderen

¹ A. Angenendt, *Heilige und Reliquien*, München 1994: 214-217.

² B. C. Lange, Kors, *KLNM* 9: 173-177.

ansett for å være langt mer betydningsfullt enn det Jesu blod som ifølge kirkelæren var til stede i hostien, det innviede nattverdrød.² Men en tagg av torne kronen eller en spon av korset stod også svært høyt. Disse relikvienes ærverdighet og påståtte kraft gav dem stor tyngde som garantiobjekter ved inngåelse av avtaler og forpliktelser. Ofte tjente de som vennskapsgaver mellom konger. Det ble omhyggelig sørget for at de fikk en verdig innfatning, og kirken sørget for en liturgisk ramme for dem, gjerne med egne festdager.

Kristus-relikvier i Norge

Vi kjenner til åtte forskjellige Kristus-relikvier som ble deponert i norske kirker i middelalderen, kanskje var det langt flere.³

1. Den første av disse kom til Norge i 1111, da Sigurd 1 Magnusson vendte hjem igjen etter et treårig korstog vel 20 år gammel, og fikk tilnavnet Jorsalfare. Han hadde seilt fra Bergen i 1008⁴ med et følge på 60 skip. Sigurd Jorsalfares ferd til det hellige land ble vide kjent, og er nevnt i flere utenlandske kilder, til dels samtidige.

Det ekte Jesu kors som 80 år gamle keiserinne Helena ifølge legenden ved hjelpere skal ha funnet i Jerusalem i 330, sørget hun for å få delt med sag på langs.⁵ Bakparten sendte hun til sin sønn keiser Konstantin i Konstantinopel. Den blodstenkte forparten ble igjen i Jerusalem og fikk sin korskirke der. Korset ble ranet fra Jerusalem i 614, men brakt tilbake i 628. I 1187 bar biskopen av Bethlehem det under et slag mot den sunnimuslimske Saladins hær ved Hattin litt inn fra havnebyen Acre, men det falt i fiendehender og gikk tapt for godt. Samme året falt Jerusalem. Korslegenden var antakelig kjent for Sigurd Jorsalfare før han drog mot syd, to gamle norske homilier er knyttet til Jesu kors.⁶

¹ Angenendt 1994: 160.

² W. Brückner, Blutwunder, *Lexikon des Mittelalters* bd. 2, München/Zürich 1983: 292 f.

³ Det har også forekommet private Kristus-relikvier i Norge. Oldsaksamlingen ved Universitetet i Oslo har fra tiden 1050-1150 et encolpium (relikviegjemme til å bære om halsen) i form av et relikviekors, funnet i Tønsberg. Det er i forgylt sølv med ametystkrystaller. Et lite hulrom har overveiende sannsynlig inneholdt en angivelig spon av Jesu kors. T. Kielland, *Norsk gullsmedkunst i middelalderen*, Oslo 1927: 62-64 og A. Frolow, *La relique de la vraie croix*, Paris 1961: 301. Avbildning i Claus Krag, *Aschehougs Norges historie* bd. 2, Oslo 1995: 175. Det har eksistert flere slike relikviegjemmer i Norge, men disse faller utenfor rammen vi har satt, ettersom de ikke kan knyttes til kirker.

⁴ F. Hødnebø og H. Magerøy (eds.), *Norges kongesagaer* bd. 2, Oslo 1979: 241 hevder i margnote at Snorre i Heimskringla har satt utreisen ett år for tidlig, ifølge ham fant den nemlig sted 1107. K. Helle, *Bergen bys historie* bd. 1, Bergen-Oslo-Tromsø 1982: 137 setter kong Sigurds Jorsal-ferd til 1107-10. Dette kan ikke stemme hvis Sigurd Jorsalfare deltok i erobringen av borgen Sidon (Saida) i Libanon høsten 1110, som må være riktig ifølge kronologien hos Fulger av Chartres i *Historia Hierosolymitana*.

⁵ Ambrosius, De obitu Theodosii, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* LXXIII, Wien 1963: 371-401, særlig s. 393-397. Saga Sigurðar Jorsalfara, *Fornmanna sögur* VII, København 1832: 89.

⁶ G. Indrebø (ed.), *Gamal norsk homiliebok*, Oslo 1931: 102-105 og 135-136.

Den eldste bevarte beretningen fra Norge om kong Sigurds jorsalferd foreligger i et skrift av benedikteren Tore munk fra Nidarholm kloster som har blitt til omkring 1180.¹ Det heter om kongen:

“Multis igitur/itaque strenue gestis plurimisque a rege Balduwino honoratus donariis, inter quae praecipuum et merito ceteris anteponendum fuit portio ligni crucis dominicae” (Derfor ble han hedret av kong Balduin med mange gaver. Blant dem var i særlig grad den gjevreste av alle, en del av Herrens korstre.)²

Men forfatteren stiller seg på kirkens vegne kritisk til en del av korslegenden, der “multa falsa interlita sunt” (mange falske ting er blandet inn).³

I en ca. 10 år yngre norsk kongesaga, *Ágrip*, fortelles det om kong Sigurd: “Beiddisk konungrinn af krossinum helga” (Kongen bad om det hellige kors), dvs. han anmodet kong Balduin om å få en spon av Helenas korstre.⁴

Snorre forteller svært kort i *Magnússona saga* i Heimskringla om Sigurd Jorsalfares opphold i Jerusalem. En eldre tekst han bygger på, og som er bevart i håndskriftet *Hulda*, AM 66 fol fra ca. 1350-75, gir en atskillig lengre beretning om hvordan kongen ervervet korssponen. *Saga Sigurðar konúngs jórsalfara ok bræðra hans Eysteins ok Ólafs* fra dette håndskriftet ble utgitt i bind 7 av *Fornmanna sögur* s. 74-174. Riant benyttet tekst han hadde oversatt derfra i sin beretning om hvordan Sigurd Jorsalfare ervervet relikvien. Vi prioriterer nedenfor framstillingen der. Selv om *Hulda*-teksten er kommet i faksimileutgave ved Jonna Louis-Jensen i serien *Early Icelandic Manuscripts VIII*, København (1968), benytter vi her teksten Riant 1868 gjorde seg bruk av, for bedre å kunne sammenligne med hans gjengivelse.⁵

Det er samstemmighet i alle kilder om at den langveisfarende kongen, som hadde søkt havn med sin flåte ved Jaffa sommeren 1110, ble meget godt mottatt hos den kongen Balduin 1 i det kristne korsfarerriket Jerusalem.⁶ En viktig bakgrunn for dette var nok at kong Sigurd lofte å bistå under beleiringen av festningsverket ved byen “Sætt” (Saida i Libanon). Dette

¹ *Theodrici monachi Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, Gustav Storm (ed.), *Monumenta historica Norvegiae*, Kristiania 1880: 1-68.

² *Ibid*: 66. Når “portio” er benyttet om gaven, er det et ord som er mer omfattende enn “spánn” eller “flis”, som ofte blir benyttet om korsrelikvier.

³ G. Storm 1880: 52.

⁴ *Ágrip af noregskonunga sögum* Íslenzk Fornrit XXIX: 48.

⁵ P. Riant, *Skandinavernes Korstog og Andaktsreiser til Palæstina*, København 1868: 258ff gir på bakgrunn av samtidige kilder samt sagaer Snorre bygger på, en sterkt utbrodert og fargerik, men noe ukritisk framstilling av kong Sigurd Jorsalfares opplevelser i det hellige land.

⁶ Fulcher av Chartres, som var kapellan og trolig skriftefar for kong Balduin 1 av Jerusalem da Sigurd Jorsalfare ankom byen, omtaler sistnevnte som “iuvenis forma valde speciosus” (en ung mann, av skikkelse meget vakker å se til). H. Hagenmeyer (ed.), *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana*, Heidelberg 1913: 544).

dette gjorde han utover høsten, og det endte med at “Sigurðr (konúngr) gaf jórsalakonungi borgina” (Kong Sigurd gav kongen av Jerusalem borgen).¹

Men før dette hadde viktige begivenheter funnet sted. Kong Sigurd fikk tilbud av kong Baldevin om å motta en hvilken som helst gjenstand som kunne gi ham selv ære og hans land verdig anseelse.² Etter overveielse bad han om et stykke av det hellige kors. Det ble kalt sammen et råd av kirkelige og verdslige ledere i sakens anledning fortelles det, men det var ulyst hos dem mot å gi kong Sigurd denne gaven. Avgjørelsen ble overlatt til kong Baldevin, som sa han ønsket å skjenke en korsspon til St. Olav, og at den måtte plasseres på stedet der han hviler.³ Kong Sigurd takket for tilsagnet, men krevde ed av kongen, patriarken Gibelin og ti andre på at relikvien var tatt fra det etter hans oppfatning sanne kors. Dette gav de samtykke til, og “Var þá tekinn spánn af krossinum helga” (Deretter ble det tatt en spon av det hellige kors).⁴ Han har sannsynligvis sett dette korset, som den gang gjaldt for autentisk. Men han har sannsynligvis ikke vært til stede da korssponen ble teljet, dessuten kunne det være klokt å komme hjem med ekthetsgaranti.

Så ble det avlagt gjensidig ed av 12 mann fra hver side. Kong Sigurds edsformular innebar “at han skyldi fremja ok styrkja kristinn dóm í sínu ríki með öllum mætti sínum, og koma erkibiskups stól í Noreg, ef hann mætti, ok láta vera at hins heilaga Ólafs bæði ok helgan dóm krossins. Hann skyldi ok bjóða tíundargjald í sínu landi, ok gera sjálf” (at han skulle fremme og styrke kristendommen i sitt rike så langt han maktet, la det bli opprettet erkebispesete i Norge dersom han formådde det, og sørge for at både dette og korsrelikvien skulle være hos Olav den hellige. Han tok også på seg å innføre tiende og selv yte sitt).⁵ Deretter ble relikvien høytidelig overlevert til kong Sigurd.

Riant, som utbroderer noe her, føyer til at “Sigurd svor kun, at han vilde gjøre sit Bedste” på de områdene eden omfattet. Han unnlot å ta med i eden “at ville bringe denne hellige Relikvie til den Hellige Olaf’s grav, at ville hensætte den på det nevnte Sted.”⁶ At eden hadde sine begrensninger, kommer enda tydeligere fram i den franske utgaven av verket:

“seulement Sigurd jura, ... à obtenir la fondation d’un siège métropolitain en l’honneur de la Vraie Croix et de saint Olaf, et au tombeau de ce dernier.” (Sigurd avla kun ed på ... å

¹ *Fornmanna sögur* VII, København 1832: 93.

² *Ibid*: 88.

³ *Ibid*: 90.

⁴ *Ibid*: 91.

⁵ *Ibid*: 91.

⁶ Riant 1868: 260 etter *Fornmanna sögur* VII: 89.

oppnå at et erkebispesete ble grunnlagt til ære for det sanne kors og St. Olav på den sistnevntes gravsted).¹

Edsavleggelsen omfattet altså ikke plikt til å plassere relikvien i Nidaros. Sannsynligvis har Sigurd Jorsalfar hatt sin oppfatning av hvor han ville ha den, og han ønsket nok ikke å binde seg til noe bestemt sted ved ed. Etter de formuleringer Riant gjengir fra *Hulda saga*, brøt ikke kong Sigurd noe edsvoret løfte ved å deponere relikvien i Konghelle fra først av.

Sammen med korsrelikvien påtok kong Sigurd seg oppgaver og forpliktelser som han fikk problemer med å realisere. Tiendekravet var greitt å oppfylle. Men det stod ikke til Sigurd Jorsalfare å opprette erkebispesete i Norge, det skjedde først ved pave Anastasius IV's fondasjonsbrev fra november 1154.²

Sigurd Jorsalfare styrte etter hjemkomsten Norge sammen med sine to brødre, og hadde under seg den sørøstre delen av riket. Dermed falt Nidaros utenfor hans område like til han ble enekonge ved broren Eysteinn's død i 1122. Olav, den tredje av brødrene som bar kongsnavn, døde i 1115, bare 17 år gammel. Relikvien ble sannsynligvis et viktig ledd i maktspillet mellom Sigurd og brødrene. I *Hulda* heter det:

“Sigurðr konúgr jórsalafari sette stól sinn ok hövuðstað í Konúngahellu, [...] Konúgr lét gera þar kastala [...] Í þeim kastala var gjörr konúngsgarðr, ok þar var krossins kirkja, ok þar lét Sigurðr konúgr vera krossinn helga” (Kong Sigurd Jorsalfare gjorde Konghelle til sitt faste oppholdssted og sin hovedstad, [...] kongen lot bygge et festningsanlegg der [...] Innen dette anlegget ble det bygd kongsgård. Der var korsets kirke, og der plasserte kong Sigurd den hellige korsrelikvien).³ Når Snorre redigerer sin versjon avb stoffet føyer han til at det også var mange andre relikvier der.⁴

Sigurd Jorsalfare gikk fire år etter sin hjemkomst i gang med å bygge en trekirke innenfor kongsborgens område, Borgkirken. Den ble viet den hellige korsrelikvie som fikk sin plass der, og ble derfor kalt Korskirken. Den var meget forseggjort, og ble først ferdig etter tolv år, i 1127.

I *Heimskringla* presiserer Snorre med ordrett avskrift etter *Ágrip*, bare utfylt med et “konungr”: “at krossinn skyldi þar vera, sem inn helgi Óláfr konungr hvíldi” (korsrelikvien skulle være der hvor den hellige kong Olav hvilte). Han laster, sammen med den

¹ P. Riant, *Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre sainte au temps des croisades*, Paris 1865: 190.

² E. Vandvik, *Latinske dokument til norsk historie*, Oslo 1959: 50-58.

³ *Fornmanna sögur* VII: 159.

⁴ *Magnússona saga Heimkringla Íslenzk Fornrit* XXVIII: 276.

trøndervennlige sagaen, kong Sigurd for at han brøt eder avlagt i Jorsalaland. Men han viser forståelse for det han mente var motivet for dette: at relikvien skulle tjene til vern for landet.¹

Kong Magnus 4 Sigurdsson, som hadde styrt Norge siden Sigurd Jorsalfares død i 1130, gikk til slag mot tronpretendenten Harald Gille ved Färlev i Bohuslän i august 1134. Da lot han “bera fyrir sér krossinn helga í orrustu” (den hellige korsssponen bli båret foran seg i slaget).² Han hadde ifølge beretteren tro på at relikvien fra Konghelle hadde kraft i seg til vern og seier. Han hadde en overlegen hær og vant slaget.

I januar året etter ble kong Magnus tatt til fange av Harald Gille i Bergen. Der ble han skamfert og blindet. Sagaen forteller at “Krossinn helga hafði Magnús konúgr haft með ser, siðan Fyrirleifar orrosta var, ok vildi han ekki tilsegia, hvar þá var kominn” (Den hellige korsssponen hadde kong Magnus hatt med seg etter slaget ved Färlev, men han ville ikke opplyse om hvor den befant seg).³ Den må imidlertid ha vært på plass igjen på sitt sted i Konghelle vel et halvår seinere.

I august 1135 kom det nemlig ifølge *Ágrip* “heidnir menn ok brenndu kirkjuna, tóku krossinn ok kennimanninn og fluttu hvártveggja braut” (hedenske menn og brente kirken, tok korsrelikvien og presten og førte begge bort).⁴ Dette var vendere, et slavisk ikke-kristent folkeferd fra Pommern som under sin hertug Rettibur ankom Konghelle med en stor krigsflåte. *Ágrip* gir her en legendarisk utsmykket beretning. Sagaen i *Huldás* versjon, har med noe av det samme, men er mer detaljert. Der heter det: “Þeir tóku krossinn helga, ok höfðu brott” (De tok den hellige korsrelikvien og bortførte den).⁵ Rettibur gav presten Andreas noen gjenstander fra kirken, bl.a. “krossinn helga”, og han fikk ta fire geistlige med seg. Deretter ble Korskirken brent. “Þá fóru þeir Andreas prestur á konúngsskipit með krossinn helga” (Da drog presten Andreas og de som var sammen med ham til kongsskipet med den hellige korsrelikvien).⁶

Men så heter det at hedningene ble grepet av frykt og kjente stor hete. På tolkens spørsmål om årsaken svarte Andreas prest at dette var uttrykk for Guds vrede, “er (þeir) dirfðust at hafa með höndum hans píslarmark” (ettersom de var så djerne å nevre på hans lidingstegn), for “mikill kraptr fylgir krossinum” (stor kraft følger korsrelikvien).⁷ Da lot Rettibur prestene bli

¹ *Magnússona saga* Heimkringla Íslenzk Fornrit XXVIII: 257f.

² *Saga Haralds Gilla ok Magnúss blinda Fornmanna sögur* VII:179.

³ *Ibid*: 185.

⁴ *Ágrip af noregskonunga sögum* Íslenzk Fornrit XXIX: 48.

⁵ *Fornmanna. sögur* VII: 194.

⁶ *Ibid*: 195.

⁷ *Ibid*: 195.

satt i skipsjollen, “ok bar Andreas krossinn í fangi ser” (og Andreas holdt korsrelikvien inntil seg).

Episoden avsluttes i *Ágrip* med at “þá flutti hann krossinn á launungu norðr til staðarins til ins helga Óláfs, sem hann var svarinn ok nú er hann síðan” (da flyttet han korssponen i hemmelighet nord til Olav den helliges by, som den var edfestet til, og der er den nå).¹ Dette siste er meget omdiskutert. Det er ikke med i *Saga Haralds konúngs gilla ok Magnúss blinda* i *Hulda*-teksten, som må ha skrevet omtrent samtidig med *Ágrip*. Der heter det: “Andreas fór um nóttina með krossinn til Sólbjarga, ok var bæði hregg ok regn. Andreas flutti krossinn til góðrar gæzlu” (Andreas drog natters tid med korsrelikvien til Solbjargir, i storm og regn. Andreas brakte korsrelikvien i trygg varetekt).² Solbjargir var navnet på en gård nordøst for Konghelle. Dette virker mer tillitvekkende enn *Ágrips* versjon, der det sannsynligvis ligger bestemte føringer bak. Molland finner det lite sannsynlig at fortellingen om korsrelikvien i sin helhet er interpolert i *Ágrip* så seint som etter 1234, da det kom korsrelikvie til domen i Nidaros. Dette er det ikke vanskelig å være enig i. Men på bakgrunn av den lokale hevdelse av trøndsk tradisjon i verket, og den fiendlighet til Sverre-ætten som forekommer der, kan det godt være at opplysningen om plassering av korsrelikvien ved helgenkongens hvilested i Nidaros er et lokalt ønske som blir omtalt som virkelighet.³

120 år etter er korssponen fremdeles i Konghelle. I Sturla Tordssons saga om Håkon Håkonsson heter det nemlig: “<J>Ons-uôku-dag atti hakon kongr almenniligt þing j eikureyum þar uar til kongs tekinn iunkherra Magnus. Honum gaf kongs-nafn einarr erkibiskup. epter þat sor hann log ok rettinde ollu landzfolki ad ligno domíní.” (Jonsokdagen holdt kong Håkon allment ting på Eikerøyene. Der ble junker Magnus tatt til konge, og erkebiskop Einar gav ham kongsnavn. Deretter avla han ed over korsrelikvien på at alt rikets folk skulle vederfares lov og rettferd).⁴ Etter at Korskirken i Lahelle var blitt brent, må relikvien når det ble trygt nok for den i byen, sannsynligvis ha vært deponert i eller på et vigslat alter, i samråd mellom konge og kirke. Kongen har tydeligvis hatt full disposisjonsrett over den. Kong Håkon 4 Håkonsson bygde borgen Ragnhildsholm utenfor Konghelle, og der har det sannsynligvis vært et kapellrom for relikvien.

¹ *Ágrip af noregskonunga sǫgum* Íslenzk Fornrit XXIX: 48.

² *Fornmanna sögur* VII: 195.

³ E. Molland, Reliker Norge, *KLNM* 14: 52 Ad tendens i verket, se T. Tobiassen, *Ágrip ...*, *KLNM* I: 60f.

⁴ M. Mundt (ed.), *Hákonar saga Hákonarsonar*, Oslo 1977: 175²¹⁻²⁴. Det latinske “ad ligno domino” er et pars-pro-toto-uttrykk for relikvien Herrens kors, slik det norrøne “heilagr kross” også kunne bli brukt. Korsrelikvien kan ha hatt sin plass i et hulrom i et større eller mindre kors. “Jungherra” (junker) var tittel for fyrstesønner, lånt fra tysk, se *NgL* V: 327. Eikerøyene er Öckerö ved utløpet av Göta elv, et par mil sørøst for Konghelle.

Magnus Håkonsson avla altså kongsed i 1257 på en tradisjonsrik korsrelikvie som for anledningen må ha vært fraktet fra Konghelle til Eikerøyene (Öckerö) ved utløpet av Göta elv et par mil sørøst for kjøpstaden. Han var fra da av blitt Håkon 4 Håkonssons medkonge, halvannen måned etter at hans bror, Håkon Unge, som hadde kongsnavn fra 1240, døde samme året, bare 25 år gammel. Igjen har den aller fornemste relikvien i kongeriket hatt en grunnleggende rolle i videreføringen av Sverre-ættens kongedømme.

Korssponen Sigurd Jorsalafare brakte til Norge, var høyst sannsynlig den første relikvien av det legendariske korset i Jerusalem som kom til Norden. Det heter i den eldste kjente sagaversjonen om ham: “Þvíat eingi maðr hafði fyrr náð, norðr higat í lönd, at þiggja af þeim helgum dómi krossins, er at Jórsölum er varðveittr” (For ingen i norderlandene hadde tidligere oppnådd å komme i besittelse av en relikvie fra det hellige kors som er tatt vare på i Jerusalem).¹ Dette må være skrevet anslagsvis før 1190, ettersom Helenas korsfunn gikk tapt i 1187. Utsagnet tyder på at relikvien vakte betydelig og berettiget oppmerksomhet. En ettervirkning av dette er et dikt fra midten av 1500-tallet om denne korsrelikvien. Språklige trekk i diktet taler for at det er blitt til i Norge.² Hvor det ble av denne relikvien, vet vi ikke.

Religiøse forestillinger fra før-kristen tid virket nok inn på folks oppfatning av hva en relikvie var, selv om ordet kom med kristendommen. Det eksisterte en kontinuitet når det gjaldt å søke lykke og kraft i kritiske situasjoner gjennom magiske midler, bl.a. gjennom utskjæringer på skip, som kunne få navn av å være hellige ting, et uttrykk som gjerne ble brukt om relikvier. Kong Sverres krigsfartøy Mariasuden var bygd med sidebordene inntil hverandre og viet jomfru Maria. Det heter i abbed Karl Jonssons saga om ham at “*konungr let grafa i enispaninn bæði fram oc aptr helga doma*” (kongen lot hellige ting bli inngravert både fram og tilbake på baugutskjæringene).³ Det er sannsynligvis tale om forsiringer av relikviær funksjon i skipets utskårne frontparti. Disse skulle tjene som vern når kongeskipet stevnet mot

¹ *Fornmanna sögur* VII: 89.

² J. Helgason (ed.), *Íslensk miðalðakvæði* I, København 1936: 267ff.

³ G. Indrebø (ed.), *Sverris saga*, Oslo 1981: 86^{30f}. Ordet “*ennisþánn*” s. n. (baugpryd) har vært forstått noe ulikt, jf. *Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP) til ordet. Vigfusson/Cleasby har som gjengivelse av flertallsformen: “*carved work, such as dragon-heads on old ships of war*. R. Cleasby/G. Vigfusson, *An Icelandic-English Dictionary*, 2. utg., opptrykk Oxford 1975. Norske oversettere har gjerne, i overensstemmelse med Fritzner, brukt ordet “*prydplate*”. H. Koht, *Sverre-soga*, Oslo 1941: 106 brukte i stedet “*tverr-tréet*”. Mollands ord *KLNM* 14: 53 om at kong Sverre lot relikvier “*anbringe inne i trevirket i både forstavn og akterstavn*” må bero på en misforståelse av den norrøne teksten. Samme forestilling møter vi i C. Fr. Wisløff, *Norsk kirkehistorie*, bd. 1, Oslo 1966: 352: “... Sverre legger relikvier i forstavn og akterstavn på et nytt krigsskip, ...”. Det er her, i samsvar med moderne islandsk bruk av adverbialet ‘fram og aptr’ (meddelt av Chris. Sanders), tale om fram og tilbake på hele forstavns prydlater og ikke om noen akterstavn.

fiender. Det kan her dreie seg om en utsmykningstradisjon for skip som har levd videre fra vikingtiden og som er tillagt symbolsk, relikviær betydning.¹

2. Den neste Kristus-relikvien som kom til Norge var “Herrens blod”. Dette skjedde i 1165, 11 år etter at erkeprovinsen Nidaros var et faktum. Relikvien bestod av en ring med ampulle, og ble sannsynligvis ble formidlet av erkebiskop Øystein. Begivenheten er markert i *Annales regii* for dette året: “Blóð várs herra Jesv Christi kom til Niðar ós” (Vår Herre Jesu Kristi blod kom til Nidaros).² Dette er den eneste sikre forekomst av et ringrelikvarium i en kirke i Norge, de fleste slike var nok private.³ Ringen var på 1500-tallet en av erkebiskop Olav Engelbrektssons klenodier.⁴

Begivenheten underbygget den allianse mellom kirke og kongedømme som forelå, og var et strategisk viktig trekk for erkebiskopen i hans kamp for større frihet og innflytelse for kirken. Den 9-årige Magnus Erlingsson satt som konge i Norge under farens, Erling Skakkes formynderskap. Erling hadde selv vært i Jorsalaland, og Sigurd Jorsalafare var barnekongens morfar.⁵ Blodet var nok gjevere enn korsspånen, men fikk aldri samme oppmerksomhet og betydning som den.

Vel hundre år etter denne ervervelsen skriver erkebiskop Jon Raude i sin kristenrett om kirkefesten som er knyttet til relikviet:

“En þan dagh er bloð uars herra komm til Þronðhæims er fingrgulz messo daghr er kallaðr. ero skyldugir at gœyma. at hælgar halde er innan bæar ero i Nidarose” (Dagen Vår Herres blod kom til Trondheim, som er kalt fingergullsmessedag, er innvånere av Nidaros byområde pliktige å holde hellig).⁶

Ringen gav opphav til en kirkelig festdag av lokal karakter 12. september, med graden simplex, den laveste av de høyere festgrader innenfor kirken. I *Missale Nidrosiense* står ved denne dagen: “Susceptio sanguinis domini” (Mottaking av Herrens blod). Officiet⁷ for messedagen med tekst og noter er bevart i sin helhet i Det Kongelige Bibliotek i København.

3. *Annales regii* sier under året 1234: “Cross hinn helgi kom til Niðarós næsta dag firir Olafs messv hina fyrri” (Den hellige korsrelikvie kom til Nidaros dagen før første

¹ B. Almgren, *Vikingene*, Oslo 1991: 256.

² Storm 1888: 117.

³ A. Hammervold, *Fingerringe fra middelalderen i Norge*, Oslo 1997.

⁴ Ibid: 10.

⁵ H. Orning, *Norvegr* bd. 1, Oslo 2011: 141.

⁶ R. Keyser og P.A. Munch: *NgL* (Norges gamle Love) bd. 2, Christiania 1848: 358²²-359².

⁷ Officium er i denne sammenheng et samlende uttrykk for de bønner og lesninger som hørte med i det katolske messeritualet.

Olavsmesse).¹ Det vil si at en spon av Jesu kors ble mottatt i Kristkirken i Nidaros den 28 juli.² Det er all grunn til å feste lit til at årstallet er riktig.³ Tydeligvis var dette en helt ny relikvie i Norge.

Tilhøvet mellom kong Håkon 4 Håkonsson og hertug Skule var spent i 1230-årene. På den franske abbeden St. Leonard av Noblacs († 559) festdag søndag 6. november 1239 fikk dette en dramatisk tilspissing i Nidaros. Sturla Tordsson gir sin versjon i *Hákonar saga Hákonarsonar* kapitlene 198-199. Da messen var kommet vel i gang i Kristkirken, der relikvien var deponert, kom magister Berg, hertug Skules prest, inn. Etter at evangelieteksten var lest, kom Skule også inn i kirken, og hadde mange med seg. Han gikk med en gang opp i koret, og dit bad han alle domkapitlets prester å komme. Dette førte til avbrudd i messen.

Da hørte menigheten at det ble blåst til Øreting, og Skule bad om at Olav den helliges skrin ble båret ut av kirken. Flertallet blant kórsbrødrene var uvillige til å bistå med dette, men Peter, sønn av Skule, fikk hjelp av sine menn, og “þa uar ok utt-borinn kross sa er i uar lignum domini ...” (da ble også korsrelikvien båret ut, den som var i Herrens korstre).¹ Relikvien har altså vært plassert i et hulrom i et kors som har stått framme i kirken. Den ble ført ut fra kirken sammen med hellig-Olavs øks og spyd. Da Øretinget kom sammen, avla Skule kongsed med en hånd på Olav den helliges skrin. Lagmannen gav ham tittelen konge og tilsa ham fullt herredømme over Norge. Korsrelikvien var nok til stede, men det står ikke et ord i sagaen om at den hadde noen betydning under akten. Den var forholdsvis ny i Kristkirken i Nidaros, og var sannsynligvis ikke tidligere knyttet til noe tilfelle av edsavleggelse som bandt den til Sverre-ætten. Skule påberopte seg å representere tradisjonen, men brukte samtidig kirken som redskap for sitt anslag. Han opptrådte ifølge Sturla Tordsson voldelig og hensynsløst mot kirkehuset og den hellige tjeneste der. Mangelen på respekt for dette viktige element i folkets liv førte nok til at Skule mistet støtte og ble betraktet som “vargr í véum” (ulv i helligdommen).

Det som skjedde på Øretinget på Øra ved utløpet av Nidelva i Nidaros den dagen, var en krigserklæring mot kong Håkon 4 Håkonsson. Da freden var brutt, fikk kongen hast med at sønnen Håkon Unge skulle gis kongnavn. Han lot derfor blåse til tings søndag 1. april 1240, og “var þa vtt borid skrin inns helga olafs konungs ok kross sa er j var lignum domini” (da

¹ Storm 1888: 129.

² “Óláfs messa hinn fyrri” (Den første Olavs-messe) var tidfestet til 29. juli, kongens dødsdag i 1030. “Óláfs messa hinn síðarri” (Den siste Olavs-messe) var lagt til translasjonsdagen 3. august. Den dagen i 1031 ble Olav den helliges levninger ført fra sandmælen ved Nidelva for skrinsetting i Clemenskirken i Nidaros. Begge messer ble feiret med høyeste festgrad. L. Gjerløw, *Kalendarium II*, *KLNM* 8: 98ff og *Translasjon*, *KLNM* 18: 567f.

³ Wisløff 1966: 191 sier at “en i 1234 fikk et nytt stykke av Kristi kors”.

ble skrinet med den hellige kong Olav samt korsrelikvien som var i Herrens kors båret ut).² Heller ikke denne gangen ble det avgitt ed over korsrelikvien, kongsedden ble avlagt over Olav den helliges skrin. Erkebiskop Sigurd Einrideson var til stede, men det var en annen geistlig, Einar Smørbak, som gav åtteåringen kongsnavn.

I og med at den nyervervede korsrelikvien i Kristkirken i Nidaros ble tatt med til tings når konkurrerende kongsemner skulle markere seg, fikk den en grunnleggende rolle i kampen om kongedømmet, begge brukte den, etter alt å dømme, til å hevde at kirken var på deres side. Tolv dager etter lot kong Håkon 4 Håkonsson blåse til allment ting i Bergen. Også her fikk Håkon Unge kongsnavn,³ før kongen og hans følge dro videre langs kysten mot Oslo.

4. I 1274 deltok erkebiskop Jon Raude på det 14. økumeniske kirkekonsil, som ble holdt i Lyon. Han hadde følge av biskopene Andrés av Oslo og Askatín av Bjørgvin. På hjemveien var de innom Paris for å møte kong Filip 3. Hva slags gaver de hadde med til ham fra kong Magnus 6 Lagabøte, er ikke kjent. Men den franske kongen overrakte i alle fall de norske geistlige en kostelig gave å bringe kongen av Norge, nemlig et stykke av det som ble sagt å ha vært Jesu tornekroner, jf. Matteusevangeliet 27²⁹ og Johannesevangeliet 19².⁴ Relikvien bestod av en del av tornekronen og var satt inn i en gjennomsiiktig krystall en kunstferdig utført sølvengel holdt med begge hender. Kong Filip 3's forgjenger på tronen var faren, kong Ludvig 9 den hellige. Denne hadde kjøpt en omfattende samling Kristus-relikvier av kongen over det latinske fyrstedømmet korsfarerne hadde grunnlagt med Konstantinopel som hovedstad. Disse relikviene hadde tidligere hørt til i de bysantinske keiserens palasskirke. Den mest attraktive av dem alle var tornekronen, som hadde havnet i Venezia i garanti for et uhyrlig lån på 13 134 gullmynter. Kong Ludvig 9 den hellige løste ut lånet og ervervet klenodiet.⁵ Han sørget for å få reist et kongelig palasskapell, la Sainte Chapelle (ferdig 1247),

¹ Mundt 1977: 103¹⁸.

² Ibid: 118^{26f}. Det latinske substantivet *lignum* n. hadde like fra oldtiden betydningen kors som tortur- og henrettelsesredskap. Uttrykket *lignum domini* var tydeligvis så velkjent blant folk at sagaskrivere foretrakk å bruke det uten oversettelse. Det kunne benyttes som pars-pro-toto-betegnelse for en korstre-relikvie, i likhet med "heilagr kross". Her brukes *lignum domini* om en etterligning av Jesu korstre.

³ Ibid: 119f.

⁴ A. Lindblom, *La Peinture gotique en Suède et en Norvège*, Stockholm 1916: 12f.

⁵ Tornekronen var inntil den store franske revolusjon bevart i la Sainte Chapelle, men ble da flyttet til Bibliothèque Nationale. Etter konkordatet med Napoleon i 1801 ble den deponert i Nôtre Dame-katedralen, men Johannes Paul II (pave 1978-2005) fikk den tilbakeført til la Sainte Chapelle. Den blir vist fram ved kirkefester noen få ganger i året, under stor tilstrømming. Tornekronen var flettet av sivrer med innflettede greiner fra en tornebusk (*Ziziphus ziziphus*, også kalt jujabe). Dette kommer fram på tegninger av tornekronen fra 1200-tallet. Den kronen som forevises i dag, er ribbet for torner. Disse ble sannsynligvis gitt bort av franske konger til utenlandske statsoverhoder. E. Witzleben, Dornenkroner, *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, bd. 4, Stuttgart 1958: 299-311. Et par detaljer fra artikkelen *Crown of Thorns* i Wikipedia (oppdatert august 2011) er det tatt hensyn til.

som oppbevarings- og framvisningssted for de nye skattene.¹ Både kong Ludvig og etterfølgerne på tronen fulgte den bysantinske skikken å dele ut relikvieføringer til kirker, venner og allierte. Gaven til kong Magnus 6 Lagabøte viser tydelig at kong Filip 3 betraktet den norske lovgiverkongen som en forbundsfelle han så på med interesse og gjerne søkte kontakt med.

De fleste islandske annalene nevner begivenheten, *Gottskalks Annaler* fra siste halvpart av 1500-tallet² mest utførlig:

“Jon ercibyskup kom heim af cvria og bravt skip sitt næsta dag drottins epter allra heilagra messo j Eids vogi fyrir nordan Biorgvin. han hafdi med at fara part de spinea corona domini. er Philippus Fracka kongr sendi Magnusi kongi. og æ friadagin epter jn festo Teodori liet Magnus kongr giora processionem af postola kirkjv j moti helgvm dommvm og saung Jon erkibyskup messo hatidliga” (Da erkebiskop Jon kom hjem fra kirkemøtet, led han skipbrudd dagen før søndag etter helgemesse ved Eidsvåg nord for Bjørgvin. Han hadde med seg en del av Herrens tornekrone som Philippus, franskmennenes konge, hadde sendt kong Magnus. På fredagen etter, under festen for St. Theodor, lot kong Magnus en prosesjon gå fra apostelkirken i møte med den hellige relikvie, og erkebiskop Jon sang høytidsmesse).³

I alle annaler som omtaler begivenheten er gaven nevnt som “partr” eller “hlutr” av Jesu tornekrone, aldri som en enkelt tagg. Relikvien ble reddet under skipbruddet, og ble ved biskopenes ankomst til Bjørgvin overrakt kong Magnus. Den ble først deponert i fransiskanernes Olavskirke (nå Bergen domkirke). På translasjonsdagen 9. november ble den båret av kongssønnene Eirik på 8 år og Håkon på 4 i prosesjon til den gamle Apostelkirken bak Håkonshallen, på kongens residensområde. Denne dagen ble seinere feiret som kirkelig festdag av høy festgrad i kirkeprovinsen Nidaros.

Ikke lenge etter at tornekronegaven var kommet til Bergen, ble det skrevet en latinsk tekst til bruk ved liturgisk feiring av den årlige relikviefesten.¹ Den er inndelt i ni små lesebolker, med liturgiske innslag imellom. Der blir det berettet om ervervelsen av relikvien, og i tredje og fjerde lesning blir den nærmere beskrevet. Innledningsvis blir kong Magnus 6 Lagabøte omtalt med ord fra Bibelen brukt om kong David. Ordene om at all barmhjertighets far “requiem dedit ei de inimicis” (gav ham fred for fiendene) synes å være kalkert over 2.

¹ L. Gjerløw, Tornekronefesten, *KLNM* 18: 487.

² Storm 1888: 332.

³ St. Theodor, martyrhelgen † 306.

Samuelsbok 7^{1b}: “et Dominus dedisset ei requiem undique ab universis inimicis suis” (og Gud hadde gitt ham fred for alle hans fiender rundt omkring). Kongeideologien fra Det gamle testamente var tydeligvis stadig nærværende i Sverre-ætten, og blir her knyttet til en celever og kostbar gave som skal styrke Guds vern for den utvalgte mottaker.

Kong Magnus satte året etter i gang med å bygge en ny apostelkirke i stein, der tornekronerelievien skulle få et mer verdig oppbevaringssted. “Magnus *konungr* let setja *kirkiu grundvöll* i *grasgarði sínum* i Biorgyn” (Kong Magnus grunnla kirke i hagen sin i Bjørgvin).² Kirken ble bygd i “æppla gardi konongs” (kongens frukthage)³, og var direkte inspirert av la Sainte Chapelle i Paris.

Pave Nicolaus 4 knyttet i brev til kong Eirik Magnusson, datert Quirinalet i Roma⁴ 1. februar 1292, et avlatsprivilegium til apostelkirken som var under bygging: Alle som hvert år søkte bot i kapellet på nærmere angitte festdager og på dets vigslingsdag, skulle bli tilsagt avkortning av sin botstid med ett år og førti dager.⁵

Kong Håkon 5 Magnusson “bar crýnv á crýnvmessv dag i Oslo” (bar sin krone på kronemessedagen i Oslo) i 1300.⁶ Vi tør regne med at “krúnumessudagr” er betegnelse for 4. mai, tornekronens universelle kirkelige festdag, og ikke for Nidaros erkebispedømmes årlige tornekronfestdag. Kongen låner gjennom sin fremtreden autoritet fra kirkens forkynnelse, noe som viser hans nære tilknytning til og avhengighet av kirkefelleskapet.

Korskirkekapellet stod ferdig i 1302, og ble da viet Jesu apostler. “Jorundr archibiskup vigði postola kirkio i Biorgyn” (Erkebiskop Jorundr vigslet apostelkirken i Bjørgvin) står det i islandske annaler.⁷ Dette var den tredje og den største apostelkirken i Bergen, og en anselig bygning. Tornekronerelievien ble nå flyttet fra den gamle apostelkirken til den nye, men byggearbeidene fortsatte en god stund framover.

To døgn før allehelgensmesse 1413 brant “*postola kirkia*” (Apostelkirken)⁸. Kanskje ble den rammet av ildebrand også i 1476. Men relikviene ble begge ganger tydeligvis reddet. For i en fortegnelse fra 1523 over alterutstyr i kirken står nevnt: “en engel af sølv med en torn af

¹ Hele officium-teksten er bevart i *Breviarium Nidrosiense*, Paris 1519, sidene fra og med zz vi spalte b til zz vii spalte a. Trykt med noen feil i Storm 1880: 161f., innledende orientering: XXXXV.

² *Skálholts-annaler* for året 1275, Storm 1888: 194.

³ Keyser og Munch bd. 2, 1848: 241⁹ og 250³.

⁴ Quirinal-palasset på den nordligste av Romas syv høyder tjente som pavelig sommerresidens.

⁵ *Diplomatarium Norvegicum* XVII: 17 og *Regesta Norvegica* II, Oslo 1978: 242.

⁶ Storm 1888: 146. S. XXXXVI feilaktig “1302”.

⁷ *Ibid*: 73, 146.

⁸ *Lögmanns-annáll* Storm 1888: 291.

vor Herres krone”¹. Når det bare står nevnt en enkelt tornetagg, kan dette være et resultat av Håkon 5 Magnussons gavmildhet overfor svenskene (se nedenfor). Tornekronerelikvien var blant de gjenstander som sommeren 1530 ble overlevert til kong Frederik 1. av Danmark/Norge ved den lærde humanisten Vincents Lunge². Ingen påviselig sikre spor er funnet etter den siden.

Det ser ut til at denne tornekronegaven kan ha fått et par forgreininger til Sverige. Officiet biskop Brynolf av Skara stift i Sverige skrev til tornekronefesten der, beretter i første lesning at kong Håkon 5. Magnusson 2. september 1304 gav ham en tagg av Jesu tornekrone som ble deponert i domkirken i Skara, den hellige jomfru Marias kirke.³ Biskop Brynolf Algotsson hadde alltid vært en venn av Norge, og gaven må ha vært en takk for dette. Biskopen mottok den i Lödöse av et norsk sendebud, og vandret barbeint med den de ti milene til Skara. Tornetaggen var Skara domkirkes største skatt gjennom resten av middelalderen. Men den forsvant da kong Gustav 1 Vasa av Sverige plyndret kirker og klostre i forbindelse med reformasjonen på 1500-tallet.

I brev av 24. august 1311 overgir den svenske kongen Birger Magnusson (1280-1321) atskillige relikvier i Uppsala domkapittels varetekt. Som den første av disse anføres “angelum cum spina de Corona Domini” (engel med tagg av Herrens krone).⁴ Dette er høyst sannsynlig en annen gave enn den biskop Brynolf mottok sju år tidligere. Heller ikke denne taggen har det vært mulig å spore i etterreformatorisk tid. Schück avviser det som “orätt” når det står i et tekstvitne at franskekongen gav den til kongen av Sverige. Han mener det heller skulle stått at kongen av Norge mottok en slik gave, og hevder at kong Håkon 5 Magnusson har gitt bort de to svenske kronetaggene henholdsvis år 1304 og 1311.⁵ At den norske kongen står bak den siste av de to tornetaggene, er imidlertid ikke dokumentert. Toni Schmid sier at “Man äger inga samtida annalanteckningar om dem, utan är hänvisad till senare källor, huvudsakligen av liturgisk karaktär”. Han nevner også at “Smådelar av törnekronan” fantes i Vest-Europa allerede før kong Ludvig 9 den hellige fikk brakt den til Frankrike.⁶ Relikvierammen har tydeligvis vært av samme slag som den på tornegaven kong Magnus 6 Lagabøte fikk.

¹ N. Nicolaysen, *Norske Fornlevninger*, Kristiania 1862-66: 428.

² H-E. Lidén og E. M. Magerøy, *Norges kirker*. Bergen, bd. 1, Oslo 1980: 139.

³ Fra da av var dette tornekronefestens dag i Sverige. T. Lundén, Brynolf, *KLNM* 2: 290, L. Gjerløw, Tornekronefesten, *KLNM* 18: 487, H. Schück, Ur gamla anteckningar X. De spinea corona, *Samlaren* 1918: 33.

⁴ *Diplomatarium Svecanum* III: 30.

⁵ Schück 1918: 29 refererer et skriftlig latinsk tekstvitne som hevder at den franske kongen overbrakte “regi Swecie (orätt: för Norwegie) tunc temporis unam spinam de corona spinea domini nostri saluatoris” (på den tiden til kongen av Sverige en torn av vår Herre og Frelses tornekrone). Schück har satt inn parenteser.

⁶ T. Schmid, Smärre liturgiska bidrag, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 1933: 36.

Det er ikke usannsynlig at den del av Jesu tornekrone som kom til Norge i 1274, hadde tre tagger, og at to av disse er blitt skilt fra den opprinnelige tornekronegaven og gitt tilsvarende relikvare innfatning som *den* hadde.

5. I 1303/04 ble en tagg av Kristi tornekrone gitt som gave fra den franske kong Filip 4 til kong Håkon 5 Magnusson i Norge. *Gottskalks Annaler* markerer dette som den eneste av de islandske middelalderannalene: “Filipus Fracka kongr sendi Hakoni kongi margar fagarar presentr/gersemar (AM 412 4to) med helgvm domvm” (Filip frankerkonge sendte kong Håkon mange vakre gaver/kostbarheter, blant dem relikvier).¹ Arne Odd Johnsen kan fra fransk kilde supplere og presisere at gavene omfattet en tagg av Kristi tornekrone samt et av kong Ludvig 9’s fingerledd.² Tornekronetaggen var antakelig den mest påkostede av relikviegjensstander i Norge hva utstyrsramme angår. Den var satt inn i en gullkrone med edelsteiner og ble holdt av to forgylte engler i sølv. Gaven ble hentet i Frankrike av norske sendemenn.³ Relikvien ble deponert i Maria-kirken i Oslo, senteret for den kongelige kapellgeistlighet.⁴ I kirken fantes det et relikviebord, og der har etter all sannsynlighet tornetaggrelikvien hatt sin plass.

I en fortegnelse over relikvier som hørte til i kirken, antakelig skrevet før 1521 siden Hans Mule kalles Mester⁵, er relikvien omtalt slik:

“Jtem ii angeli som standhe oppo en fodh och ere forgylthe tenentes partem spinee corone dominj, oc weffwe bismar pund mere och icke mynne (Likeså 2 engler som står på en sokkel og er forgylte, de holder en del av Herrens tornekrone og veier ett bismarpund, snarere mer og ikke mindre).

Vekten av den velutstyrte relikvien var altså minst 6 kg. Men tidene var utrygge, og i slutten av mars 1523 ble relikvieklenodiene flyttet til Akershus slott, kanskje via Oslo domkirke. To dager etter kom svensker og lybekkere til Oslo, herjet og rante.⁶ Kong Christiern 2 forlot da landet, og ble året etter avsatt. Hertug Christian, som 1536 ble kong Christian 3, skal imidlertid ha fjernet den fra Akershus i 1529 og tok den antakelig med til Danmark.⁷

¹ Storm 1888: 340.

² *Regesta Norvegica* III nr. 178.

³ A. O. Johnsen, Filipp IV’s relikviegaver til Håkon V (1303-1304), *Historisk tidsskrift* 1965: 152f. Det heter der at “Denne gavehandlingen blir da etter alt å dømme å tidfeste til siste halvår 1303 eller til de første måneder av 1304.”

⁴ *Ibid*: 154.

⁵ Hans Mule var kong Christiern 2’s betrodde mann. Han var slottsherre på Akershus til 1521, da han ble biskop av Oslo.

⁶ *Diplomatarium Norvegicum* VIII nr. 528. N. Nicolaysen, *Fornlevninger*, Kristiania 1862-66: 30.

⁷ Molland, *KLNM* 14:53.

Både Magnus 6 Lagabøte og Håkon 5 Magnusson benyttet tornekronegavene til å styrke de kongelige kapellenes stilling ved den oppmerksomhet og verdighet slike relikvier bar i seg. De la prestisjeføringer i plasseringen. At kongen benyttet sine personlige gaver slik, er som ventet. Men det måtte et godt samarbeide med kirken til for at relikviene skulle få varig og vid oppmerksomhet og på sikt tjene til å øke de kongelige kapellers betydning. At kongene benyttet gaver som var høyt verdsatt i kirken til å styrke egen innflytelse og makt i en stadig fastere organisert statsorganisasjon, faller godt sammen med det bilde Sverre Bagge har tegnet av kongsmaktens vei mot bedre kontrollert statsstyring.¹

I 1513 ble magister Hoskold Hoskoldsson valgt til biskop av domkapitlet i Stavanger. Samme året var han av sted til Roma for å motta palliet av den nyvalgte paven Leo 10, den samme som vel 7 år seinere utstedte ekskommunikasjonbullen mot opprøreren Martin Luther. Selv ble Hoskold den siste katolske biskop av Stavanger. Han kjente nok allerede da han ble valgt reformasjonstrykket mot sin kirke, og sterkere kom det til å bli. I januar 1517 ble Sveriges erkebiskop Gustav Trolle avsatt av Riksdagen, og seinere fengslet. På festdagen 2. juli dette året for Stavanger domkirkes vernehelgen sankt Svithun², kalte han sammen tre andre geistlige og en underordnet tjener. Disse sørget for å hente kirkens relikvieskatt som var deponert i St. Svithuns skrin. Etter optelling, vurdering og sortering satte biskopen opp et skriv med fullstendig fortegnelse over de hellige gjenstander. Dette er en av to slike lister som er bevart.³ Skrivet har brevform, og fungerte antakelig som et menighetsskriv og en påminnelse i krisetider.

I utrygge tider for kirken fant han de “verdige helgedomer ikke saa vurdelighe bevareth ware som thet bwrde” (ærverdige relikvier ikke var så respektfullt ivaretatt som de burde).⁴ Stavangerdomens 22 gamle relikvier var ikke tilstrekkelig skjøttet, og nå var tiden kommet til å rette opp dette. I Roma hadde biskop Hoskold selv ervervet 8 relikvier som han regner opp.⁵

6. Først i rekken av disse står “eyth stykke aff wors herre Jesu Christi kors oc letem thet setie wndher eyn cristal steyn i thet forgylte kors” (en del av vår herre Jesu Kristi kors, som vi lot sette under en krystallstein i det forgylte kors). En spon eller flis av Jesu Kristi kors var altså plassert under en krystall i et uthult rom i et forgylt kors som nok pleide å være plassert

¹ S. Bagge, *Den kongelige kapellgeistlighet 1150-1319*, Bergen-Oslo-Tromsø 1976: 160-165.

² Engelsk helgenbiskop † 862.

³ Når Molland ibid hevder at dette er “Den eneste fullstendige liste i No(rge) over en kirkes r(elikvier)”, har han sannsynligvis oversett listen for Mariakirken i Oslo som er omtalt ovenfor.

⁴ Angående gjengivelsen “relikvier”, se Fritzner, *Ordbog* bd. 3, Oslo-Bergen-Tromsø 1973: 252 punkt 7 under oppslaget “dómr”.

⁵ Molland, *KLNM* 14:53.

på et sentralt og synlig sted i kirken. Her følger biskopen tydeligvis en tradisjon han var godt fortrolig med. Relikvien er i dag sporeløst borte.

7. I samme brev nevner biskop Hoskold at i relikviesamlingen fantes “en lyn klwd blodgoten i vors herre Jesu Christi blodh” (en linklut blodstenkt i vår Herre Jesu Kristi blod). Hvor det er blitt av denne, vet vi ikke.

8. Biskop Hoskold tar i sitt brev også med at blant de framlagte relikvier fantes et bruddstykke av “then steyn som wors herre swettade bloth oc watn oppaa tha han badh i yrtegorden til gud fadher” (den stein som vår Herre svettet blod og vann på da han bad til Gud Fader i urtegården), jf. Lukasevangeliet 22⁴⁴. Steinstykket har vi ikke andre opplysninger om enn de som er nevnt i biskopens brev.

En kan vel si at de to siste relikviene er på grensen av hva som kunne karakteriseres som Kristus-relikvier, i godt selskap med en mengde andre gjenstander i landets kirker som på en eller annen måte i folkefantasier kunne knyttes til Frelserens liv og skjebne.

Sammenfatning

Markert utslagsgivende for det å samle relikvier var at disse styrket folkefromheten, som hadde en forkjærlighet for det konkrete, håndgripelige og nære. Relikvienes kunstferdige innfatning i gull, sølv og edle steiner ble en synlig bekreftelse på den kraft de tilsynelatende enkle og nokså fattigslige levningene bar i seg. Selve gjemmet, ofte et skrin eller et kors med uthulning for relikvien, var i seg selv et kostbart klenodium som i sin dignitet framhevet den verdi kirken tilla innholdet.

Relikviene ble båret i prosesjon på kirkelige festdager, og de kunne berøres og kysset. Ved sin karakter av å være hellige gjenstander har de i ikke liten grad bidratt til å sentrere trosforestillingene hos presteskap og folk om Jesu lidelse og død. De konkretiserte fromheten og styrket troen på et guddommelig nærvær, særlig i frykt og under motgang. Relikvien var et pant for den nære Gud og hans evne og vilje til å verne og vise vei. Dette svekket lokale tradisjoner og trakk i retning av en sentraldirigert kultus. Men oppmerksomheten omkring de hellige gjenstander utartet etter hvert til en kult av selve relikvien.

Kristus-relikvier som kom til Norge i middelalderen gav årsak og opphav til byggevirksomhet, og de bidro til å styrke sentralisering av kirkemakt. De økte antallet Kristus-fester med to, fra seks til åtte. De øvrige seks var: Juledag, Jesu omskjærelsesfest åttendedag jul, epifanifesten trettendedag jul, fjerde påskedag, helgetorsdag, og korsmesse om våren 3. mai. Nå fikk en i tillegg korsmesse i mai og tornekronefest i september.

At konger av Sverre-ætten avla ed på korsrelikvie, befester den nære avhengigheten mellom kongedynasti og kirke. Konger kunne deponere relikvier og regne dem som offisielt forpliktende når det ble avlagt kongsed med hånd på relikvien. Men relikviene var hele tiden en del av kirkens maktsfære. Det var kirketilhørigheten som gav relikviene verdi. Geistligheten fikk gjennom dette både i teorien og mange ganger i praksis prege kongens maktutøvelse.

English summary:

Christ-related relics in Norwegian medieval churches

Taking care of relics is an old and wide-spread phenomenon. Originally it was based upon piety for respected dead persons and their good powers. To honour relics became an early Christian practice, and every church was obliged to keep at least *one* relic. Objects related to the Saviour's suffering and death were extremely highly esteemed, a drop of Jesu blood most of all. Next in importance was a thorn of his crown or a part of the Holy Cross.

In 1111 the crusader king Sigurd Jorsalfare brought the first of eighth known Christ-related relics in Norwegian churches from Jerusalem to Norway, a shaving of the cross. He deponed it in a church within his residence in Konghelle. Another shaving of the Holy Cross came to the dome of Nidaros in 1234. But already in 1165 a drop of Christ's blood in a ring reliquary was brought to the same church.

In 1274 and 1303/04 King Magnus the law-mender and his successor Haakon received thorns of the Holy Crown, held by angels, from the French kings Philip 3 and Philip 4. The first of the gifts was temporarily placed in the Apostles' church at the royal residence of Bergen, while a new church was built for this purpose. The latter was deponed at St. Mary's in Oslo, Norway's most important royal chapel.

Among relics mentioned in a 16th century inventory from the dome of St. Swithun in Stavanger we find three Christ-relics: 1. a piece of the cross of Christ, 2. a linen cloth stained by the blood of Christ, 3. a fragment of a stone on which Jesus may have sweated blood and water.

Relics related to Christ were of great common interest to church and kings. They visualized preaching, and strengthened the ruler's authority.